

NEPOZNATI SLAVONSKI BANSKI DENAR HERCEGA STJEPANA ANŽUVINCA

Autor iznosi svoje mišljenje o novootkrivenom slavonskom banskom denaru kovanom u vrijeme hercega Stjepana Anžuvinca. U radu daje svoj osvrt i na teorije o tom denaru koje su iznijeli Szilveszter Gerlovics i Ferenc Soós u radu Anjou István herceg szlavón pénzei.

Prije nekoliko godina, desetak kilometara sjeverno od Srijemske Mitrovice, pronađen je dotad nepoznat primjerak slavonskoga banskoga denara. Taj pronalazak šira javnost upoznala je prvi put u radu objavljenom u *Numizmatikai Közlöny, CVI-CVII* (2009.-2010.), a autori su rada Szilveszter Gerlovics i Ferenc Soós. Svojim naličjem, osim sigle, taj denar identičan je denaru kovanom za hercega Stjepana Anžuvinca (1350., 1353.-1354.), a koji se pripisuje banu Nikoli Banfiju (1353.-1356.). Dosad jedini poznati primjerak toga denara nađen je kod Klise, a čuva se u zbirci Muzeja Slavonije u Osijeku. Na naličjima oba denara vidi se okrunjena kaciga okrenuta u lijevo, ukrašena nojevom glavom koja u kljunu drži potkovicu, a sa svake strane stoji po jedno nojevo pero. To je grb Anžuvinaca, a njegov se identičan prikaz može vidjeti na ugarskom novcu već od Karla Roberta (1301.-1342.).¹ Na primjerku iz Muzeja Slavonije pored kacige smještene su sigle NI-BA, koje čitamo kao: *Nicolaus Banus*, a na novootkrivenom primjerku lijevo i desno od kacige sigle su P-E.

Slika 1. Denar bana Nikole Banfija

¹ Truhelka, Čiro, Slavonski banovci, str. 86.

Slika 2. Novootkriveni denar hercega Stjepana

Legenda na licu toga denara nedvojbeno potvrđuje da je to slavonski banski denar. Ona je također identična s legendom na dosad poznatom primjerku, a glasi: M DS P SCLAVONIAM, što treba čitati kao: *Moneta Ducis Stephani Pro Sclavoniam* - novac hercega Stjepana za Slavoniju.²

U središnjem polju prvoga denara nalazi se ljiljan, učestali simbol dinastije Anžuvina, a na „novom“ denaru središnje polje zauzima grb u obliku scrolikoga štita, koji je podijeljen u četiri polja. Gornje lijevo polje štita ispunjeno je sa četiri krina, donje desno polje sa tri krina, a u gornjem desnom i donjem lijevom polju poprečne su pruge koje predstavljaju ugarski grb Arpadovića. Taj su grb spomenuti autori identificirali kao grb hercega Stjepana, a učinili su to na temelju voštanoga pečata njegove povelje od 12. kolovoza 1350.,³ koja se čuva u županijskom arhivu u Šopronu. Na spomenutom pečatu polja unutar štita prikazana su zrcalno, odnosno obrnuto.

Slika 3. Voštani pečat hercega Stjepana iz 1350. godine

² Č. Truhelka to je pogrešno interpretirao kao: *Moneta Ducis Per Sclavoniam*, Slavonski banovci, str. 85.

³ Gerlovics, Szilveszter/Soós, Ferenc, Anjou István herceg szlavón pénzei, str. 2.-3.

Denar je promjera 15 mm, što se podudara s denarom iz Muzeja Slavonije, težina mu je 0,59 g, a finoća mu je srebra oko 800/1000.⁴

Budući da je herceg Stjepan 1353. godine imenovao Nikolu Banfija za bana cijele Slavonije i Hrvatske, denar sa sigloma nI-BA morao je biti kovan u toj, ili najkasnije u idućoj godini. Pretpostavimo li da se u načinu rada slavonske kovnice ništa nije promijenilo od njezina osnivanja do vremena kad je Nikola kovao svoje denare, a što podrazumijeva da je kovnica radila od Martinja (11. studenog) do kraja godine, spomenuti denar možemo prilično precizno datirati u 1353. godinu jer je herceg Stjepan umro 9. rujna 1354. Od mjeseca rujna do Martinja kalupari su imali dovoljno vremena za promjenu kalupa za nove denare. Interesantno je da dokaz o toj praksi, odnosno o terminu kovanja, imamo iz jednog ugovora, u kojem upravo ban Nikola u svojem prvom obnašanju banske časti (1343.-1346.) daje magistru Jakovu zagrebačku kovnicu u najam na godinu dana.⁵ Treba spomenuti i to da je taj ugovor sklopljen upravo na Martinje 11. studenog 1344.

Za determinaciju i dataciju toga novootkrivenoga denara spomenuti autori ponudili su četiri teorije.

Prema prvoj teoriji autori taj denar smještaju u 1350. godinu, u vrijeme bana Pavla Ugala, pa bi sigle P-E, označavale: sigla P - ban Pavao, a sigla E - Elizabeta, majka hercega Stjepana i kralja Ludovika.

Prema drugoj teoriji autori drže da su zbog svoje iznimne rijetkosti oba Stjepanova denara kovana kao spomen-novci povodom njegova preuzimanja herceške ovlasti. Treća teorija polazi od toga da je herceg Stjepan, po uzoru na novčarske reforme svog brata Ludovika I., pokušao u Slavoniji uvesti novi monetarni sustav. Posljednja teorija iznosi pretpostavku da je denar kovan od 1353. godine pa bi sigle predstavljale: P - monetar Petar Ligerius i E - Endre Kempelini, komorni grof Budimsko-ostrogonske komore.

Na ovom mjestu prvo bih se osvrnuo na teorije spomenutih autora koje osobno držim manje vjerojatnima.

Niti jedan od tih denara nema neke specifične detalje koji bi ih mogli svrstati u spomen-novce. Niti jedan ne veliča hercešku titulu, dapače ona se tek nazire iz legende u kojoj je prikazana kraticom te je kao takva i dugo ostala neprepoznata i nepovezana uz hercega Stjepana. Naličje tih denara uobičajeno je naličje i na ugarskim denarima. Lice Nikolina denara, veliki krin u središnjem polju, javlja se već na denarima Karla Roberta. Lice novootkrivenoga denara, sa svojim srcolikim štitom, također je uobičajeno i prije i kasnije na mnogim ugarskim denarima. Njegova osobitost proizlazi jedino iz specifičnosti samoga grba, odnosno kombinacije njegovih ukrasa. Sama rijetkost tih primjeraka ne mora značiti ništa posebno. Neki budući nalaz može potpuno promijeniti to stanje. Njihova rijetkost, kao uostalom i svih ostalih slavonskih banskih denara iz doba kralja Ludovika I., može biti povezana s nečim što nema nikakve izravne veze s brojem otkovanih primjeraka, a to je situacija u kraljevstvu i nova monetarna praksa. Ludoviku je svakako, zbog silnih ratova u kojima je sudjelovao, i to širom Europe, bio vrlo potreban novac. No, on nije ni prvi ni zadnji kralj koji se našao u takvoj situaciji, a

⁴ Isto, str. 6.

⁵ Ugovor je bio produžen i na iduće godine, vidi: *Truhelka, Ćiro*, Slavonski banovci, str. 21.-22., 156.

isto tako niti jedini koji je u tom trenu posegnuo za monetarnom reformom. Kao apsolutni vladar monetarne politike, mogao je vrlo lako poduzeti mjere radi ostvarenja većih prihoda, a koje povećavaju porez; to su: povećanje broja kovnica, a koje pak stvaraju veću dobit; smanjenje unutarnje vrijednosti novca, odnosno kvalitete novca; povećanje kursa prilikom svakogodišnje razmjene staroga novca za novi novac i slično. Većinu tih mjera Ludovik je svojom reformom i provodio. Kao i uvijek, takvi zahvati izazivali su i val protivljenja, no većinu reformi u Ugarskoj uspio je nametnuti. U Slavoniji je situacija ipak bila drukčija. Godine 1350. Ludovik je Stjepana postavio za hercega čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije. Herceg Stjepan ostao je u Budimu jer je Ludovik bio odsutan. Stjepan već iste godine napušta hercešku dužnost zbog odlaska na drugu dužnost, a vraća se tek 1353. godine, kada se, ponovno kao herceg, nastanjuje u Zagrebu.⁶ Sljedeće, 1351. godine, Ludovik izdaje dekret u kojem je i ova odredba u članku 12.: „*Dobit komore naše plemići između rijeka Drave i Save, kao i (županije) Požege i Vukova dužni su plaćati zajedno s drugim plemićima naše države. Zato ih se ne smije od sada i u buduće uznemirivati radi daće kunovine, običajno bansul zvane, nego da su posve slobodni od pobiranja kojih god drugih daća, koje su se doslije plaćale, poput naših ostalih plemića u drugim stranama.*“⁷

Iz dekreta se razabire da je Ludovikova namjera bila ukinuti sve banske daće u Slavoniji, dakle kunovinu, koja je tada iznosila 12 denara, i sedamdenarski porez, što je ukupno iznosilo 19 denara godišnje, te ih zamijeniti s porezom Kraljevske komore (kovnice), koji je iznosio 18 denara godišnje. Normalno, ta reforma podrazumijevala je ukinuće banske ili herceške komore i kovnice. To bi vodilo k smanjenju poreza, ali do toga nije došlo, što možemo vidjeti iz jednoga dokumenta od 25. srpnja 1364. U njemu kralj moli zagrebačkoga biskupa Stjepana, ujedno i generalnog vikara cijele Slavonije, da za njega posreduje u tome da se u Slavoniji prihvati jedinstveni kraljevski novac.⁸ Da mu to nije pošlo za rukom, dokaz je dekret kraljice Marije, koja tek 1384. godine ukida slavonske banske denare i u zagrebačkoj kovnici daje kovati kraljevske novce pod paskom magistra Simuna de Talentisa i Francuza Aczoma.⁹

Očito je da je u tih 20 godina nekakav novac morao biti u prometu unutar Slavonije, a nesumnjivo je to bio slavonski banski denar, ali nama danas nije poznat niti jedan takav primjerak. Sve spomenuto navodi na zaključak da se nešto u monetarnoj politici promijenilo. Iz sastava svih dosadašnjih skupnih nalaza slavonskih banskih denara, izuzev nalaza denara koji se pripisuju Nikoli Omodejevu, vidimo da su bili zastupljeni različiti tipovi denara, nerijetko i po dvadeset godina razlike u starosti. U Ugarskoj je zakonom bila propisana obvezatna zamjena starog novca novootkovanim novcem, a u Slavoniji je na snazi bio tzv. sedamdenarski porez, koji je komori donosio prihod bez potrebe za stalnim rušenjem kvalitete novca (čistoća srebra) da bi se zaradilo na promjeni monete. Tako u Slavoniji nije bilo potrebno svake godine mijenjati novac, pa je novac i dulje ostajao u uporabi, a time se indirektno sačuvalo i povjerenje u monetu.

⁶ Horvat, Rudolf, “Povijest Hrvatske: knjiga I.: od najstarijeg doba do g. 1657.”, Zagreb, 1924., str. 115.

⁷ Klaić, Vjekoslav, Povijest Hrvata, sv. 3., str. 32.-33.

⁸ Truhelka, Ćiro, Slavonski banovci, str. 23.

⁹ Isti, str. 24.

To objašnjava na prvi pogled nelogično neprihvatanje nižeg poreza u Slavoniji jer bi to ujedno obuhvatilo prihvaćanje necijenjenog ugarskoga denara u prometu.

Zato se u skupnim nalazima slavonskih bankskih denara pojavljuju višegodišnji tipovi jer su jednakopravno bili u prometu. Teško je reći jesu li do promjene te prakse dovele neke od Ludovikovih monetarnih reformi, primjerice ukidanje sedamdenarskoga poreza, ili, kao što smo već spomenuli, davanje kovnica u najam cehovskim majstorima, koji su onda poticali obvezatnu zamjenu novca svake godine da bi na taj način došli do „jeftine“ sirovine za kovanje novog novca. Time smo izrazili i svoje mišljenje o trećoj teoriji spomenutoga djela, u kojoj autori pretpostavljaju da su ti denari mogli biti probni otkovi hercega Stjepana kojima je on pratio monetarnu reformu svojeg brata Ludovika te je u Slavoniji želio uvesti novi monetarni sustav. Kao što smo vidjeli, pokušaj monetarne reforme u Slavoniji nije se još proveo niti desetak godina kasnije.

Mislim da su autori na dobrom tragu u preostale dvije teorije. Budući da se u tom vremenu zagrebačka kovnica davala u najam već nekih desetak godina, može se pretpostaviti da su po ugarskom primjeru neki od komornih grofova i magistara monetara stavili svoje inicijale kao sigle na denare koje su kovali. Na to se ne treba gledati kao na samoisticanje nego kao na nametnutu obavezu od vlastodržca, jer sigle možemo usporediti s potpisom odgovornih osoba koje moraju garantirati strogo određenu kvalitetu i kvantitetu kovanice. Potrebno je ispitati jesu li to upravo osobe koje su autori naveli.

Od svih spomenutih teorija, mislim da je na najčvršćim temeljima teorija prema kojoj je novootkriveni tip denara kovao ban Pavao Ugal. Godine 1350. kralj Ludovik, postavljanjem svojeg brata Stjepana za hercega, obnavlja ustanovu slavonskoga dukata. Iste godine herceg Stjepan za bana Slavonije i Hrvatske postavlja Pavla Ugala, njemu vjernoga protonotara suca kraljevskoga dvora.¹⁰ Da je Stjepan imao povjerenje u bana Pavla, vidimo iz dokumenta od 22. kolovoza 1350., u kojem ban na kraljevu dvoru u jednoj parnici obavlja procjenu originalnosti neke isprave.¹¹ Njegova diplomatska služba svakako je razlog zašto postoji malo njegovih bankskih isprava. Već smo spomenuli da se na pečatu hercega Stjepana iz 1350. godine nalazi grb identičan grbu prikazanom na licu novootkrivenoga slavonskoga bankskoga denara, a za razliku od onog denara kovanog za bana Nikole, što na neki način približava taj denar 1350. godini. Nije naodmet primijetiti da bi se na neki način time sačuvala i tradicija prema kojoj su na denarima sigle bana za kojeg se taj novac i kuje, u ovom slučaju bana Pavla Ugala. Sigla E, koja bi prema toj teoriji predstavljala Elizabetu, majku hercega Stjepana, također ima smisla, jer su i Stjepan i Ludovik u tom trenutku odsutni. U svakom slučaju, odgovor na pitanje tko je kovao taj novonadeni tip denara - koji nakon mnogo vremena definitivno povećava fundus hrvatske numizmatike - zahtijeva još daljnja istraživanja.

Autor se zahvaljuje gospodinu Szilveszteru Gerlovicsu na ustupljenoj fotografiji i dopuštenju da se ona objavi u ovom radu.

¹⁰ Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije: sv. 11., dok. 490., str. 592.-594., vidi i: *Hálasz, Éva B.*, Diplomatička analiza isprava slavonskih banova u razdoblju od 1323. do 1381. godine, Zbornik OPZ HAZU, 27. (2009.), str. 47.

¹¹ *Ista*, str. 55.

Literatura i izvori:

- Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije / Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. 11., Zagreb, 1913.
- Dolenec, Irislav*, Hrvatska numizmatika od početka do danas, Zagreb.
- Gerlovics, Szilveszter / Soós, Ferenc*, Anjou István herceg szlavón pénzei, Numizmatikai Közlöny, CVI-CVII, Budimpešta, (2009.-2010.).
- Hálasz, B. Éva*, Diplomatička analiza isprava slavonskih banova u razdoblju od 1323. do 1381. godine, Zbornik OPZ HAZU, br. 27., Zagreb (2009.).
- Horvat, Rudolf*, Povijest Hrvatske: knjiga I.: od najstarijeg doba do g. 1657., Zagreb, 1924.
- Klaić, Nada*, Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb, 1990.
- Klaić, Vjekoslav*, Povijest Hrvata, sv. 3., Zagreb, 1981.
- Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz, 1959.
- Székely, György V.*, Slawonische bannal Münzprägung, Dissertationes archaeologicae, Ser. II No. 8., Budapest, 1980.
- Truhelka, Ćiro*, Slavonski banovci, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1897.

SUMMARY

AN UNKNOWN SLAVONIAN BANAL DENAR ISSUED BY DUKE STJEPAN OF ANJOU

The author gives his views about a newly-discovered Slavonian banal denar minted at the time of Duke (*herceg*) Stjepan of Anjou. He also gives his opinion of Gerlovics Szilveszter's and Soós Ferenc's theories about this denar in: "*Anjou István herceg szlavón pénzei*".

Several years ago, a formerly unknown specimen of the Slavonia banal denar was found about ten kilometres north of Srijemska Mitrovica. Gerlovics Szilveszter and Soós Ferenc were the first to inform the public of this discovery, in an article published in *Numizmatikai Közlöny*, CVI-CVII (2009-2010). The reverse of this denar, except for the sigla, is identical to that minted for Duke Stjepan of Anjou (1350, 1353-1354), attributed to Ban Nikola Banfi (1353-1356). Its only known specimen is in the collection of the Museum of Slavonia in Osijek. On the reverse both the denars have a crowned helmet facing left, decorated with an ostrich head holding a horseshoe in its beak, flanked by two ostrich feathers. This is the Anjou coat-of-arms, which appears in identical form on Hungarian coins from the time of Charles Robert (1301-1342). The specimen in the Museum of Slavonia has the sigle nI-BY, which we read as: *Nicolaus Banus*, while the newly discovered specimen has the sigle P-E to the left and the right of the helmet. The legend on the obverse sides of both the denars is: M DS P SCLAVONIAM, which should be read as: *Moneta Ducis Stephani Pro Sclavoniam* – Duke Stjepan's money for Slavonia.

The central field of the "first" denar has the fleur de lys, a frequent symbol of the Anjou dynasty, while the central field of the "new" denar are arms in the form of a heart-shaped shield divided in four fields. The upper left field of the shield has four, and